

УДК 811.161.3 – 087 – 3:631 (476.2)

Характарыстыка найменняў ткацтва ў гаворках Гомельскага рэгіёна

А. М. ВОШАВА

У наш час, калі паступова знікаюць традыцыйныя ўстоі жыцця беларуса, ды і саміх вёсак, у якіх захаваліся старажытныя рамёствы, становіцца ўсё менш, з'яўляецца надзвычай актуальным вывучэнне духоўнай культуры кожнага народа, яго дзейнасці, побыту. Калектыўны вытворчы вопыт знаходзіць сваё адлюстраванне ў народных назвах, таму аналіз дыялектнай лексікі, рознабаковае даследаванне разнастайных лексіка-семантычных груп паранейшаму прыцягвае ўвагу вучоных-лінгвістаў. Веданне этымалогіі слова, яго структуры дапамагае глыбей пранікнуць у гісторыю названай рэаліі, зразумець яе быццам знутры” [1, 20].

Гомельскі рэгіён займае асаблівае геаграфічнае становішча, маючы агульную мяжу з Украінай і Расіяй. Таму невыпадкава ў гаворках насельніцтва можна сустрэць самыя разнастайныя праяўленні ўзаемадзеяння і ўзаемаўплыву трох роднасных моў, а таксама архаічныя моўныя рысы. Аб'ектам нашага даследавання з'явіліся найменні ткацтва, што ўжываюцца ў гаворках Гомельскага раёна. Мэтай артыкула з'яўляецца прадметна-тэматычная класіфікацыя дыялектных намінацый ткацтва. Крыніцамі фактычнага матэрыялу паслужылі запісы, сабраныя ў час дыялекталагічнай практыкі выкладчыкамі і студэнтамі філалагічнага факультэта, а таксама “Тураўскі слоўнік”.

Ткацтва як рамяство вядома з самых старажытных часоў. Яго ўзнікненне і развіццё абумоўлена сацыяльна-эканамічнымі ўмовамі і асаблівасцямі сялянскага жыцця. Увесь працэс стварэння ткацкіх вырабаў: пасеў канпель і льну, іх апрацоўка, развядзенне і стрыжка авечак, прадзенне нітак і само ткацтва – было падпарадкавана адзінай мэце: забяспечыць сям'ю адзеннем і прадметамі хатняга ўжытку.

Прадметна-тэматычная класіфікацыя ткацкіх найменняў можа быць прадстаўлена наступным чынам:

1. Назвы прылад для апрацоўкі льну і канпель.

З'яўленню тканага вырабу папярэднічала доўгая падрыхтоўчая работа – вытворчасць сыравіны, якая пачыналася з пасеву і збору льну, канопляў і падрыхтоўкі іх для прадзення. У другой палове жніўня лён *бралі* – вырывалі з карэннем: *Лён бралі – значыць, рвалі, калі ён быў жаўтаваты*. (Бабры Маз.), *ручайка* (‘жменя лёну’) *за ручайкай* – і *цэлы сноп*. (Аравічы Хойн.) і звязвалі ў снапы. Снапы для прасушкі ставяць на зямлю ў *ставочок* – у два рады такім чынам, што кожны сноп абапіраецца верхавінай на суседні: *У ставочкі стаўляць*. (Галоўчыцы Нар.), або развешаюць карэннем уверх на спецыяльнае прыстасаванне – *вішалку*: *Лён як збярнуць, дак у вішалку нясучь, каб сох*. (Пудакоў Хойн.).

Далей аддзяліць галоўкі ад сцяблоў пры дапамозе спецыяльнага прыстасавання – *праніка*, *пральніка*, *сцябалкі*, які прадстаўляў сабой плоскі драўляны, часцей бярозавы, брусок даўжынёй 25-30 см з ручкай: *Пакладзі пральнік каля хаты*. (Сырод Калінк.); *Лён сеялі, а патам яго выбіралі, выбівалі пранікам, такім вот дзерав'яным, як бельё б'юць, з ручкамі*. (Каменка Маз.), *Дай мое сцябалку, бо лён не сцябаны*. (Белы Пераезд Петр.).

У кастрычніку лён мялі *церніцай*, *мялкай*, *мялам*: *Лён м'ялі, церлі церніцай*. (Акулінка Маз.), *Мяла круціца, лён мне*. (Бялёў Жытк.); *Мялкай мялі і трепалі лён. Эта такія палкі, на каторых даска паднята. К ней на ремнях круглая палка прібита. Лён ложат на доску, а палкай б'ют*. (Дудзічы Калінк.), якая складалася з двух кускаў дрэва і двух нажоў, а таксама з дубовага язычка. *У левую руку возьмеш жменю лёну і давай*. (Бібікі Маз.). Пры рабоце на церніцы ў левую руку бралі жменю льняной трэсты і клалі на аснову церніцы, а правай паднімалі і апускалі біла. Сцёблы згіналіся і заходзілі паміж *шчокамі*, драўніна ламалася і абсыпалася праз адтуліны церніцы.

Пасля мяцця валокно ачышчалі ад дробных кавалкаў кастрыцы *трапа'лкай, трэпа'ш-кай, трапа'чкай, трапа'шкай*: *Трапалка до лёну надо, трэпяць ёю лён.* (Навасёлкі Петр.); *Булі дзве трэпачкі добры, да абее пуламалісь.* (Сялюцічы Петр.); *Ідзі вазьмі ў Арынкi трапашку, то як бачыш абтрэплеш гэту кучку.* (Бялёў Жытк.); *Трэпашка мае два канты гострыя і ручку.* (М.Малешава Жытк.), якая ўяўляла сабой тонкую дошчачку ў выглядзе нажа на спецыяльнай падстаўцы – *стаўпцы*: *Ну і скрыпіць стоўпец, ух, надаеў.* (Сіманічы Петр.). Жанчына ў левай руцэ трымала жменю валокнаў, а ў правай – трапала і біла ім па валокнах. Затым лён часалі *грабёнкай* – грэбнем з суцэльнага кавалка дрэва з выразанымі, пазней металічнымі, зубамі і ручкай: *Грабёнкаю расчэсвалі каноплі, лён.* (Аравічы Хойн.).

2. Назвы адходаў пры перамінанні і трапанні валокнаў: *костры'ца, кло'ч'е, курово, абдзіркі, тры'на*: *Потрэпае лён, помне ногамі да повубівае, шоб не было пулу да кастрыцы.* (Запясочча Жытк.); *Бувало, і клоч'е перэмукваём і прадам.* (Тураў Жытк.); *Траплю лён, леціць курово і койстрыца.* (Бобрыкі Петр.); *Неяк ты недобре лён потропала – вельмі ж богато трыны на ём.* (Тульгавічы Хойн.) – скручваліся ў трубку – *кудзелю*: *А ўсё, што астаецца пасля таго, як абдзёрлі лён, то ўжэ кудзеля.* (Бібікі Маз.). Чэсаны лён звязвалі ў *куклы, верч*: *Як ужэ складают прадзіво абдзірано, то гэто, кажуть, верч.* (Галубіца Петр.).

3. Назвы прыстасаванняў і іх частак для атрымання пражы і ткання. Пасля апрацоўкі падрыхтаваныя каноплі або лён (дарэчы, як устаноўлена вучонымі, беларусы пазнаёмліліся з каноплямі раней, чым са льном [2, 178]) трапляюць на *пралку, прадку* – прыстасаванне для ручнога прадзення кудзелі: *Пралка ручна была. Даска верцікальная ставілася, внізу даска.* (Дудзічы Калінк.).

Пралка складалася з трох частак – лопасці, капыла і *днішча* 'сядзення': *Зломалосо днішча ў прасніцы.* (Бобрыкі Петр.). На тэрыторыі Мазырска-Прыпяцкага Палесся былі вядомы прасніцы з прамавугольнай лопасцю, а на поўдні Мазырскага раёна адзначана прасніца веслападобнай формы [2, 151]. Матэрыял для прадзення змяшчаўся на *прасніцы, потусе* – спецыяльным драўляным прыстасаванні: *Прасніца прымацоўвалася да лаўкі і ўяўляла сабой доску, якая расшыралася ўверсе і была звужана на канцы.* (Бібікі Маз.); *Падвесць кудзелю на прасніцу.* (Рудня-Гарбавіцкая Калінк.). Па краях прасніцы іншы раз рабіліся зарубкі, у якія закладалі шнурок, якім кудзеля прывязвалася да прасніцы. Часта прасніца мела *грэбень*: *На грэбень кудзелю накідалі* (Бобрыкі Петр.), на зубы якой зверху надзявалі валокны, з якога пры прадзенні атрымлівалася нітка. У асноўным грэбні рабілі з кляновага дрэва. Кожны зуб такога грэбня ў папярочным разрэзе меў форму паралелаграма, а вышыня яго складала каля 12 сантыметраў. Крайнія зубы былі значна шырэй за астатнія. Прасніца наглуха злучалася з днішчам (*походушкі*) або вымалася з яго. Былі таксама вядомы суцэльныя прасніцы, якія вырабляліся з аднаго кавалка дрэва [3, 182].

Прыладай, пры дапамозе якой скручвалася нітка, служыла *верацяно, верецено, качалка, крутавіла*, што ўяўляла сабой круглую драўляную (з бярозы, грушы, ясеню) палачку даўжынёй 30-40 см з патаўшчэннем унізе і заостранымі канцамі: *Калі пралі, нітка наматылася на верацяно.* (Бібікі Маз.) *К нізу верацяно шырэй з галоўкай, а зверху тонкае.* (Хамічкі Маз.); *Шэрсць прывязываюць к палке і на верецено.* (Дудзічы Калінк.); *Качалку трэба яшчэ сёння напрасць.* (Гурыны Маз.); *Зламалася маё крутавіла, нема чым прасці кудзелю.* (Агалічы Петр.). На больш старажытнае верацяно да ніжняй часткі прымацоўвалася прасліца – грузік, які служыў для паскарэння абарачэння падчас прадзення. Сучаснае верацяно робіцца разам з прасліцам, якое ўяўляе сабой конусападобнае патаўшчэнне на канцы і мае назву *головака*: *У нас веретено з головкой.* (Замосце Калінк.). Пры прадзенні на верацяне жанчына трыма пальцамі левай рукі выцягвала валокны з кудзелі і адначасова трыма пальцамі правай рукі паварочвала верацяно. Пража накручвалася спачатку на сярэдняю частку верацяна, затым на ніжнюю – *шыўку*: *Я ужэ напала ручайку, ешчэ одну шыўку да і ручайка.* (Балажэвічы Маз.), і толькі пасля запаўнялася верхняя. Пры такім размяшчэнні пража трымаецца лепш [3, 37]. Верацяно з навітай пражай мае назву *ручайка, одноручка, откідач, початок, пачынак*: *Два отручнікі да й ручайка будзе.* (Запясочча Жытк.); *Ветерено з пражсей – одноручка.* (Углы Нар.); *Откідач – верацяно з пражсай.* (Красноўка Нар.); *Я ўжэ напала аж тры початкі.*

Одзін початок змотала. (Бобрыкі Петр.); *Пачынак – верацяно, ужо поўнае нітак.* (Мазыр), *почынкам* называлася і верацяно са звітай з некалькіх верацёнаў пражай: *Почынок – ручаек 15-20, сколько влізе.* (Галоўчыцы Нар.).

На змену верацяну прыйшла *коловротка, самапрадка*: *На коловротцы пражу пралі.* (Балажэвічы Маз.); *Самапрадка – на нізу дзве ножкі, а патам чапляецца такая, каб нагой, патам дзве вярвачкі, колесо, вілка, а на тую вілку кацюшка насаджваецца.* (Каменка Маз.). Вядомы два тыпы самапрадак – ляжак і стаяк. Абодва мелі аднолькавыя рабочыя часткі: кола, педаль, на якую націскалі нагой, і такім чынам прыводзілі кола ў рух. Апарат для прадзення складаўся са стрыжня і размешчанай на ім шпулькі з маленькімі калёсікамі – *покацёлом*: *Шпуля закручваецца покацёлом.* (Гурыны Маз.), злучанымі з вялікім колам пры дапамозе шнураў – *матузоў*: *Дрэнна было, калі матузы рваліся.* (Сырод Калінк.). На шпульцы знаходзілася вілка з зубамі, з дапамогай якой пража раўнамерна размяркоўвалася [2, 38]. Розніца паміж імі была толькі ў размяшчэнні кола: у лежаку яна мацавалася збоку, справа ад прадзільнага апарата, у стаяку – у вертыкальнай плоскасці паміж двума стойкамі – *бабкамi, станком*: *Станок – стойкі, паміж якімі калясо е.* (Рудня Калінк.). Два тыпы самапрадак сустракаліся і на тэрыторыі Гомельшчыны: *лежанка*: *Лежанка – самапрадка такая, яна даражэйшая.* (Бабры Маз.) і *стаяк*: *У стаяку кола размяшчаецца паміж стойкамі.* (Гурыны Маз.).

Наступным этапам было звіванне пражы пры дапамозе *матавіла, мотовіла*. Лексема ўжывалася для абазначэння двух рознага выгляду прыстасаванняў, прызначаных і для размотвання маткоў пражы, і для яе змотвання: *Як у мене одно мотовіло, то моткі аднаковыя.* (Галубіца Петр.). Рознае матавіла выкарыстоўвалася і для скручвання нітак асновы і ўтка.

Для атрымання тканіны выкарыстоўвалі ткацкі станок, які зазнаў у працэсе развіцця значныя змены. Самы старажытны і найменш дасканалы меў назву *сохі, кросны* – станок, які не мае нерухомай рамы, з навоямі, умацаванымі на падстаўках, лаўцы, з нітамі і набілкамі, прымацаванымі да балкі на столі: *Усё было, ткала на усём; і на верстаку, і на стацівах, і на сохах.* (Галубіца Петр.); *Кросна вялікія булі, многа места занімали ў хаце.* (Загорыны Маз.). Палепшаную канструкцыю мелі *стацівы, ставы, стаў, станіна* – менш дасканалы з сучасных станкоў, які мае нерухомую гарызантальную раму, панажы ў выглядзе палак, перпендыкулярных раме станка, ніт і набілки на вертыкальных планках ці прымацаваныя да столі, ніт часта без вочка паміж петлямі: *У стаціве бердо не такое шырокае.* (Малішаў Хойн.); *Ставы ляжалі ў сенцах.* (Тураў Жытк.); *Садзісь за стаў і пачынай ткаць.* (Бялёў Жытк.); *На станіне ткалі рушнікі, пакрывалы.* (Прудок Маз.).

Найбольш дасканалы тып ткацкага станка, у якім увесь механізм (панажы, ніт, бёрда) сабраны ў высокую раму, меў назву *верстаць, вярстак, верстак, вярстат*: *На верстаці адной рукой ткуць.* (Каменка Маз.); *Вярстак стаяў – ткацкі станок, з дзерава зроблены.* (Гурыны Маз.); *Верстак з дзерава рабілі. Эта стуйкі з палкай, на якую накідаюць нітку.* (Дразды Маз.); *У вярстаце ёсць більца.* (Гарбавічы Калінк.).

Аснова ткацкага станка называлася *стаціва* ‘апорны каркас у кроснах’: *Стацівы зроблены з такіх бальшых досак.* (Рудня Калінк.), самая верхняя папярэчына ткацкага станка, што ўстанаўліваецца на раме ці прымацоўваецца да столі, на якой трымаюцца ніты і набілки – *неба*: *Верхняя тая палка – неба.* (Слабада Маз.).

Да частак, што вызначаюць ход ткання, адносяць *навой, навойку* – пярэдняю, для палатна, і заднюю, для асновы: *У кроснах навойкі булі.* (Козенкі Маз.); *На навой накачваецца аснова.* (Запасочча Жытк.); *панажы, панаж, панажэ, панажыва* ‘прылада ў кроснах у выглядзе дзвюх або некалькіх дошчачак, пры дапамозе якіх нагамі прыводзяцца ў рух ніты’: *Панажыва расходзіліся, ну як ногі ў дзеўкі.* (Загорыны Маз.); *На адзін панаж дасі – адна нітка перасоўваецца, на другі – другая.* (Бібікі Маз.). Панажы мелі выгляд або круглых палак, або прамавугольных дошчачак. Каб панажы не з’язджалі ў адно месца, прымацоўвалі спецыяльную дошчачку – *разлучнік*: *Тэй разлучнік карысны для працы.* (Гарбавічы Калінк.); *Мо разлучнік пагано прыкрэплены, бо панажы ўместа з’язджаюцца.* (В.Поле Петр.).

У патоўшчанай частцы абодвух навоёў рабіліся адтуліны, у якія ўстаўляўся кіёк, які ўтрымліваў аснову – *заверац, завіра’ч, подтягіч, запрэгац*: *А дручкі, што командуеш, як тчэш, то завірач.* (Галубіца Петр.); *Подтягіч – кіёк такі, каб палатно трымаць.* (Акулінка Маз.).

Да гэтай групы адносіцца таксама *бёрдо, бедро, бердо, берда* ‘прамавугольная рама, у якую ўстаўляліся маленькія тоненькія палачкі’: *Бердо – такая палачка, якая хадзіла туды-сюды і прыбівала ніты.* (Бібікі Маз.). Палачкі – *трасцінкі: У бёрдзе е трасцінкі, пласціначкі такіе.* (Прудок Маз.) рабіліся з асіны, клёну, пазней сталі металічныя, устаўляліся ў рамку – *увоінку, войі: Увоінку трэбо робіць, а сухога дзерава нема* (В.Поле Петр.); *Войі – трость закладываецца в войі.* (Балжэвічы Маз.). Папярочны край бёрда меў назву *мачоха: Мачоха ў бёрдзе, што ўноперак.* (Хамічкі Маз.).

Бёрда мела розны памер: больш шырокае выкарыстоўвалася для атрымання грубай, тоўстай тканіны, больш частыя – для тонкай. Іх назва адлюстроўвае колькасць пасмаў – *сёмуха, сёмачка, восьмачка, дзевятка, дзсятка, пуўдзевятка, пуўдзсятка, одінаццатка, двенаццатка, пятнаццатка: Восьмачка – бердо у восем пасэм.* (Дварэц Жытк.); *У двенаццатку самае тонкае полотно получаецца.* (Будкі Нар.); *Дзевятка – маленькае бёрда.* (Дудзічы Калінк.); *Дзвятка, двенаццатка, восьмачка – то бёрды по памеру.* (В.Поле Петр.).

Бёрда ўстаўлялася ў *набілку, набіўкі, лядо* – рухомую раму: *А набілкімі то мы ніткі прыбівалі.* (Гурыны Маз.); *У набіўкі бердо ўстаўляецца.* (Хамічкі Маз.). Гэтыя дзве дэталі ў сукупнасці служылі для прыбівання нітак утка да асноўнага палатна. Набілкі складаліся з двух злучаных паміж сабой драўляных пласцін з паглыбленнямі па даўжыні, у якія і ўстаўлялася бёрда. Верхняя іх пласціна была рухомай.

Для ўтварэння зеву ў працэсе ткання служылі ніты – ніцаныя петлі, размешчаныя на двух гарызантальных пруціках: *Ніт еты ніткі дзержалі.* (Гурыны Маз.); іх даўжыня раўнялася даўжыні асновы. Ніт рабіўся без *кабылак, цэпкоў*, – асобных петляў і з *кабылкамі: Набіраюць у ніт по ніцы у каждое око.* (Запасочча Жытк.); *Кобылка за кобылку чапляецца.* (Углы Нар.), якія рабіліся на спецыяльным драўляным бруску. Па баках бруска ўбівалася па аднаму цвіку, у сярэдзіну – два. Спачатку нітку завязвалі на першым цвіку, пасля па чарзе на сярэдніх і на крайнім. Такі ніт быў больш зручны, таму што ткачыха прапускала аснову ў падрыхтаваныя вочкі. Палова ніта – весь верхні або ніжні рад яе петляў – называўся *калоша: Верхнюю калошу ўжэ наніціла.* (Акулінка Маз.), а дадатковая пяцелька, якая злучае верхнюю кабылку ніта з адпаведнай ніжняй – *вочко, уочко: Простыя кросна – без вочка.* (Балажэвічы Маз.); *Верстат з ўочком.* (Углы Нар.).

Ніты рухаліся на спецыяльных блочках – прадаўгаватых брусках з колцамі, на якія падвешваюцца ніты: *Блочкі – кругляшкі такія, за іх ніты цапляюць.* (Бабры Маз.) або *кацёлках, качолках* – полым цыліндры з жалабкамі для вярвак, на якіх падвешваліся ніты: *Вяровачкі ад нітоў перакідаюцца цераз кацёлкі.* (Старажоўцы Жытк.); *Штось качолкі няроўныя ў кроснах.* (Старажоўцы Жытк.). Да вярвак прымацоўваліся *косточки* (курыныя, гусіныя), якія запіраюць знізу петлі шнуроў, што трымаюць ніт і набілкі: *Косточки робяць, штоб падымалі ніт.* (Каменка Маз.). Ніты злучаліся з панажамі.

Да групы частак ткацкага станка, якія непасрэдна не ўваходзяць у канструкцыю, але з’яўляюцца неабходнымі ў працэсе ткання, адносяць: *чаўнок, чоўнік, чалнок, бегунок* – драўляная палачка ў форме чоўна для пракладвання ўточнай ніткі: *Чаўнок з дзерава зроблены.* (В.Зімовішча Маз.); *Чоўнік – гэта там, дзе залажваецца пража з цэўкаю.* (Козенкі Маз.); *Паміж ніткамі чоўнік бегаў.* (Гурыны Маз.); *Працягівалісь ніткі в чалнок, перкрэшчвалісь, патом апяць працягівалісь. Так і ткалі.* (Дудзічы Калінк.); *Паміж ніткамі бегунок хадзіў.* (Бібікі Маз.).

Існуюць два віды чаўнака – з дном і полы. У чаўнок з дном цэўка кладзецца на дно, а нітка ідзе праз адтуліну збоку. У такім выпадку ткачыха прытрымлівала цэўку пальцам, што замаруджвала працу. У полым чаўнаку цэўка змяшчаецца на тонкім металічным стрыжні – *пруціку: Пруцік жалезны буў.* (Акулінка Маз.), устаўленым у адтуліну на супрацьлеглых канцах чаўнака, што было, вядома, больш зручна пры тканні.

Намотванне нітак на *цэлку, целку* – дэталі у выглядзе трубка, на якую навіваюцца ніткі і якое ўстаўляецца ў чаўнок пры тканні: *Цэлка з чароту рабілася, туды ніткі маталіся.* (Слабада Маз.); *А ў чоўніку целка была.* (Гурыны Маз.) ажыццяўлялася пры дапамозе *сукайла, сукайло: Сукайла – ета драўлянае кола, у сярэдзіну якога ўбіваўся колышык, а на ім змяшчалася целка, якую круцілі і так намотваліся ніткі.* (Бібікі Маз.), якое ўяўляла сабой дзве стойкі з умацаваным паміж імі валікам з махавым колам, размешчаным бліжэй да аднаго канца валіка.

З процілеглага канца ў валік устаўляўся металічны стрыжань, на які надзявалася цэўка (вярчэнне дасягалася хуткімі рытмічнымі ўдарамі рукі па валіку). Знізу стойкі змацоўваліся драўлянай плахай або збіваліся дошкамі з бакоў і знізу ў выглядзе скрынкі для цэвак [4, 482].

Спецыяльным прыстасаваннем для нацягвання палатна пры тканні быў *пруг*: *Трэ роснінаць крае полотна пругамі*. (Запясочча Жытк.), які ўяўляў сабой дзве накрыж змацаваныя дошчачкі з забітымі на канцах цвікамі. Пругі ставіліся на тканіне ў цэнтры пад тупым вуглом, цвікі закалываліся ў краі тканіны, дошчачка выпрамлялася і нацягвала тканіну.

Наступным этапам ў падрыхтоўцы тканіны было снаванне пражы, якое заключалася ў размяшчэнні нітак такім чынам, каб у момант ткання аснова дзялілася на верхні і ніжні рады, г.зн. утвараўся *зеў*, *зева*: *Зева роб'яцца, ек наступіш на понаж*. (Бярэжцы Жытк.). Падчас снавання вызначаліся таксама памеры тканіны.

Вядомы тры спосабы снавання: на сцяне, на раме і на снавалцы. На тэрыторыі Гомельшчыны больш пашырана снаванне на сцяне, якое заключаецца ў сістэмным навіванні нітак на набітыя ў два рады колікі – *колкі*, *колючкі*: *Колкі наб'ём і снуём*. (Углы Нар.). У працэсе снавання неабходна было сачыць за правільнасцю размяшчэння пражы на коліках, у адваротным выпадку атрымліваліся памылкі – *перамота*, *перемота*, *перэмота*, *перэмоціца*, якая заключаецца ў пропуску чарговага коліка пры накладанні асновы: *Гляді ж, там в чынах не положы перемота*. (Балажэвічы Маз.); *Не ўмееш сноваті – перамоту накладзеш*. (Каменка Маз.); *недоход*, *отворотня* – калі не даходзячы на наступнага коліка, вяртаюцца і накідваюць аснову на той жа самы колік ў другі раз: *Не дошла до конца, вернулася – недоход*. (Вялікае Поле Петр.); *То будзе отворотня, як не дойшла, кудышла*. (Галубіца Петр.). Каб ніткі асновы клаліся роўна, не блыталіся і рэзалі руку, іншы раз выкарыстоўвалі спецыяльную дошчачку з адтулінамі ў выглядзе ложка – *ложэчку*, *сновачку*, *снавалку*, *снулі*: *Ложэчка з дзірачкамі, калі снуеш*. (Дзёрнавічы Нар.); *Снавалка – як лыжка з дзвюма дзірачкамі. Ёю кросны ў нас снавалі*. (Гурыны Маз.); *Сновачкай кросны снуюць*. (Хачэнь Жытк.).

Даўжыня асновы вызначалася колькасцю губак. Адлегласць паміж асноўнымі колікамі (ад 4 да 6 метраў) і складала губку: *Губка мераецца па даўжыні сноўніцы*. (Стралічаў Хойн.). *Губкай* называлі і колькасць вытканай тканіны: *То метры былі, а ў нас губкі называліся, гаварылі: “Сколькі ты губак выткала?”* (Бібікі Маз.). Шырыня тканіны вызначалася колькасцю *пасмаў*: *Палатно пасмамі мераюць, ніткі асновы лічаць*. (Слабада Маз.). Адну пасму складаюць дзесяць *чыслінак*, *чысленак* – адзінка вымярэння, роўная тром, якая ўжываецца прымяняльна да трох нітак асновы або трох кабылак: *Бралі ніткі і рабілі чыслінку*. (Гарбавічы Калінк.). Такім чынам, пасма налічвае 30 нітак. Аснову для грубага палатна снавалі ў 8-10 пасмаў, для тонкага – у 12 і больш. Пасля снавання аснову сплталі ў касу – *пляцёнку*, *спют*: *На руку рабілі пляцёнку*. (Акулінка Маз.); *Сплетена снова – спют*. (Шастовічы Петр.).

Працэс снавання мог адбывацца і на рамачнай снавалцы – *сноўніцы*, *снуўніцы*: *Мы на сцене не сновалі, была зроблена снуўніца на нужках*. (Галубіца Петр.), якая ўяўляла сабой дзве драўляныя крыжавіны каля 190 см даўжынёй кожная, злучаныя паміж сабой чатырма планкамі вышынёй каля 150 см. Крыжавіны насаджваліся на стрыжань, ніжні канец якога ўпіраўся ў падлогу, а верхні прымацоўваўся да столі. Снаванне ў дадзеным выпадку было лягчэйшым, бо пазбаўляла жанчыну ад пастаяннай хадзьбы [2, 56].

Далей заснаваныя ніткі замочвалі ў халоднай вадзе, пасля аблівалі кіпнем і білі пранікамі. Каб зрабіць тканіну больш трывалай і гладкай, аснову аблівалі растворам крухмалу – *во бліўкай*, *обліўкай*, *крохмалом*: *Вобліўку рабілі з адвару крухмалу*. (Гарбавічы Калінк.); *Крохмалом аснову вымочваем*. (Углы Нар.). Адбэльвалі ніткі і палатно *лугом*, *позолкамі*, *попелам* – растворам попелу ў вадзе: *Лугом золяць, беляць*. (Шастовічы Петр.); *Позолкамі поплотно мыюць доўго*. (Галоўчыцы Нар.).

Расплеценую аснову надзявалі на *затыкальнік*: *Як заснавалі, то аснова бярэцца на затыкальнік*. (Вялікі Бор Хойн.), які закладваўся ў паз навоя, навівалі на пражны навоі, прапускарлі спачатку ў ніты ў адпаведнасці з узорам, потым у бёрда, замацоўвалі канцы асновы да навоя. Такую работу выконвалі найбольш вопытныя жанчыны. Пры навіванні асновы на навоі для захавання зева ў аснову прапускарлі дзве тонкія *дошчачкі*: *Паміж ніткамі дошчач-*

кі закладаюць, каб не пугалася аснова. (Прудок Маз.) і звязвалі іх на канцах. Каб аснова была роўнай, яе ўвесь час расчэсваюць маленькай грабёнкай. Ад таго, як навіта аснова, залежаў увесь далейшы працэс ткання, таму важна было пазбегнуць самых разнастайных памылак: *едініца* ‘памылка пры накіданні асновы ў бёрда, якая заключаецца ў тым, што замест дзвюх нітак у прагале паміж трасцінамі аказваецца адна, а ў суседнім – тры’: *Калі неправильна ніткі расклалі ў аснове, то едніца*. (Прудок Маз.); *вуйма* ‘лішак асновы ў шырыню пры накіданні ў ніт і бёрда, які з’яўляецца вынікам памылкі пры падліку пасмаў ў працэсе снавання ці накідвання ў ніты і бёрда не таго памеру, на які была разлічана аснова’: *Як пераснуеш, то остаецца вуйма, у бёрда не ўлазіць*. (Канатоп Нар.); *менюха, мінюха*: ‘памылка пры накіданні асновы ў бёрда, калі прапушчана адна трысцінка’: *Страшніца, менюху накідала, у берозе пропушчэна тросціна*. (Бобрыкі Петр.); *одноцэпіца, одноцэпка, нацэпіца*: ‘памылка пры ўкіданні асновы ў ніты, калі замест адной ніткі ўкінулі ў ніт дзве’: *Не ў кобылцы, як не попадеш у тою тросціну або не ў тою кобылку, то нацэпіца*. (Шастовічы Петр.); *Праз усё палатно ідзе одноцэпіца. От кідала ў ніты і не кінула одну нітку ў ніт, а дзьве*. (Бобрыкі Петр.); *На адін ніт две ніткі кінулі – во табе і одноцэпка*. (Галоўчыцы Нар.); *зубы* ‘памылка, калі паміж дзвюма трасцінамі аказваецца чатыры ніткі’: *Зубы – на адной трысціне две пары нітак вкіднеш*. (Галубіца Петр.).

4. Назвы валокнаў і пражы. Валокны і пражы ў залежнасці ад якасці мелі самыя розныя найменні: *прадзіво, прадзьво* ‘першаснае льняное валакно, з якога пралі ніткі’: *Астатняе прадзіво на ніткі шло*. (Гурыны Маз.); *кудзеля, кужаль* ‘ніткі з валакна ачэсанага лёну’: *Каб атрымаць кужаль, трэба доўга працаваць*. (Міхнавічы Калінк.); *абдзіркі* ‘самы слабы лён, які выкарыстоўваўся для ткання грубага палатна’: *А абдзіркі – гэта самы пусты, слабы лён, што на мяшках, во*. (Бібікі Маз.); *воўна*: *І з воўны пралі, з авечак значыць*. (Гурыны Маз.); *патропкі, патрапкі, патрэпкі* ‘грубае валакно, якое адходзіць пры апрацоўцы льну, канпель’: *Сёння трэба спрасці кудзелю з патрапак*. (Грушаўка Нар.); *згрэб’е, паклі, мох, пыль* ‘ачоскі з пражы пад кроснамі’: *Згрэб’е мы выносілі на вуліцу*. (Малішаў Хойн.); *Што з гэтымі паклямі рабіць?* (Стралічаў Хойн.); *Ачоскі з пражы пыллю называліся*. (Міхнавічы Калінк.); *вал* ‘тоўстая пражы з самага горшага гатунку валокнаў’: *Тоўстая пражы са льну – вал*. (Бабры Маз.).

Мала скручаная нітка называлася *простай*: *От у ея пражы крутая, а ў мене проста пражы*. (Бобрыкі Петр.); моцна скручаная – *крутой*: *З крутой ніткі крэпкае палатно атрымліваецца*. (Дудзічы Калінк.); тоўста спрадзеныя ніткі называліся *воловіком*: *Як прадзеш, да вельмі тоўста пражы, то кажуць – воловік*. (Запясочча Жытк.), а *коўбасой* – патаўшчэнне на нітцы пры няроўнай дрэннай пражы: *Напрана – там коўбаса, а там тонка*. (М. Малешава Жытк.).

Не менш найменняў зафіксавана для нітак утка: *бавэльна, бовелна*: *Куплена ў клубочках бавэльна*. (Галубіца Петр.) *бель*: *Бель буду ткаць, сама набеліла*. (Галоўчыцы Нар.); *вата*: *Вату куплялі і пралі на уток: оснуём портным, а ватою ткалі*. (Галубіца Петр.); *горэнь*: *Горэнем тканы рушнік*. (Гурцэвічы Калінк.); *заполоч*: *Заполоч теперь называецца горэнь*. (Шастовічы Петр.); *ріса, мотрушкі*: *Мотрушкамі затыкаем полотно*. (Углы Нар., Балажэвічы Маз.), якія былі намотаны на *баламбушкі, клумбушкі, кацюшкі* – шпулі нітак: *Вот намаём заре клумбушок і будом дзеругу ткаць*. (Пагост Жытк.); *І ўстаўляеш у чоўнік тую кацюшку*. (Акулінка Маз.).

5. Назвы тэхнікі ткання. Найбольш вядомай тэхнікай вырабу тканіны было тканне пры дапамозе нітоў і падножак – рамізная тэхніка, пры якой уточныя ніткі пераплятаюцца з ніткамі асновы пад прамым вуглом. Самая нескладанай тэхнікай быў *простік* – тканне, якое выконваецца на двух нічанках і двух панажах: *У простік – то на две нічанкі*. (Шастовічы Петр.). Аднак найбольш пашыраным было чатырохнітовае тканне. З дапамогай чатырох нітоў і чатырох панажэй атрымліваліся палотны самых разнастайных узораў. Простае саржавае перапляценне, у *рады, ёлачку, ромб, окошкі* магла выткаць любая жанчына: *Сукно і ў рады ткалі*. (В. Поле Петр.); *Узоры у цветы, у клетку, у окошкі*. (Шастовічы Петр.); *Па-ўсякаму ткалі, і ў кругі, і ў ёлачку, і ў клетку*. (Прудок Маз.). Больш складанай была тэхніка вырабу жакардавых тканін – *набіванка*: *Пры набіванцы паверху клеткамі ўся пражы тчэцца*. (Прудок Маз.), якая патрабавала вопыту закладання нітак у ніты па пэўным узору, які ткачы-

ха чарціла на паперы і захоўвала доўгі час. Узор у іх у выглядзе *клетак*: *У клеткі два цвета бяруць і ткуць*. (Прудок Маз.), якія ўтвараюцца ніткамі ўтка, размешчанымі паверх асновы.

Далей па распаўсюджанасці ідзе васьмінтовае тканне, пры якім атрымліваецца атласнае перапляценне нітак і больш тоўстая тканіна. Найбольш складанай была шматнітовая тэхніка на 10, 12, 16 і больш пасмаў, якая патрабавала не толькі вялікага вопыту закладання нітак і ткання, а і вельмі тонкіх нітак для асновы і ўтка. Любая памылка парушала структуру і якасць тканіны: *блізна, брак*: *Блізна – на одну кобылку две ніткі, дірочка получаецца*. (Галубіца Петр.); *Эта брак был, када рвалісь ніткі і палучалась дарожка*. (Сырод Калінк.); *подкіды* ‘памылка, калі ніткі асновы ідуць паверх, не пераплятаючыся з ніткай утка’: *От тчэ, одні подкіды*. (Балажэвічы Маз.); *засмычкі* ‘брак палатна ў выглядзе няроўнасцей, якія з’яўляюцца ў выніку ткання з вельмі перакручаных ці няроўна спрадзеных валокнаў’. (Галоўчыцы Нар.); *недабой, недосік* ‘дэфект у палатне, калі ўток слаба прыбіты бердам’: *Адзін недабой, а спорціў усе дзела*. (Вялікае Поле Петр.).

Вялікага ўмення патрабаваў і выраб двухасноўных тканін, пры якім у пары ў аснове ідуць дзве ніткі – парцяная і шарсцяная, у выніку чаго атрымліваўся *половінчкік, паўшэрсцянка*: *Полова суконнага, полова портного – половінчкік*. (Галубіца Петр.); *Уток шарсцяны, а аснова партная – паўшэрсцянка*. (Прудок Маз.).

Тканне бранай тэхнікай называлася *перебор, пярэкладка, перабіранкі*: *У пярэкладку прала*. (Слабада Маз.); *Будзем перебор перабіраць*. (Галоўчыцы Нар.); *Му пралі самі, лён выдзелывалі, посцілкі ткалі, узорамі іх рознымі рабілі, узор цвятамі перабіранкамі называўся*. (Каменка Маз.) – спосабам ўзорнага ткання, пры якім для атрымання ўзору на аснове па ліку падбіраюцца ніткі, завязваюцца шнуркамі або закладаюцца пружкамі і перакладаюцца спецыяльнай дошчачкай, якая ўтварае дадатковы зеў. Пры закладной тэхніцы ткацтва (*выкладанне, закладанкі*) выкарыстоўваліся два ўткі – фонавы і ўзорны, якія закладаліся не па ўсёй шырыні асновы, а толькі ў пэўных месцах у адпаведнасці з узорам: *Пры выкладанні бяруць маленькія клубочкі і выкладаюць*. (Дзёрнавічы Нар.). Пры такой тэхніцы ўтвараўся дадатковы зеў з дапамогай дадатковай дошчачкі – *трэтыяка*: *У зеву трэтыяка закладаюць*. (Будкі Петр.).

6. Назвы ткацкіх узораў. Тканне на невялікай колькасці пружкаў мела нескладаны геаметрычны ўзор – квадраты, прамавугольнікі – *конопелька* ‘узор у выглядзе дробных ромбікаў’: *Конопелька тчэцца, могуць і на клетках, могуць і без клеток конопельку зделать*. (Балажэвічы Маз.). На вялікай колькасці пружкаў атрымліваліся самыя складаныя ўзоры: *вазоны*: *Што там перэбороў, вазоны, пцічкі*. (Дзёрнавічы Нар.); *венок*: *Убіранкі усё у трі ніты – венок*. (Балажэвічы Маз.); *дубы*: *У дубу жолтая простилка*. (Галоўчыцы Нар.); *звёзды*: *Посцілку ў звёзды выткала*. (Акулінка Маз.); *мотылькі*: *А гэтыя беленькіе прамо мотылькі называюць*. (Балажэвічы Маз.); *оболонкі*: *Скатерці гэто в оболонкі, накідаецца полотном, і потом перабіраем*. (Галубіца Петр.); *качаны*: *Гэто не качаны: не кончэный узор, нет сцэпа в обе стороны*. (Балажэвічы Маз.); *паукі*: *Ткалі ў клетку, у паукі*. (В.Зімовішча Маз.); *пернік*: *У пернікі е перэтыканье*. (Запясочча Жытк.), *яблочко*: *Гэто тожэ убіранка ў яблочко*. (Балажэвічы Маз.).

8. Назвы матэрыялу: *сукно* ‘вытканая саржавым перапляценнем тканіна з воўны або з дабаўленнем ваўняных нітак’: *У сукне шэрсць абязацельна далжна быць*. (Прудок Маз.); *порт* ‘тканіна з льяных і канапляных валокнаў’: *Порт – гэта з валакна, усё роўна якога*. (Хамічкі Маз.); *палатно* ‘лянная тканіна’: *Палатно было кужэльнае, самае тонкае, на верхняе адзенне*. (Бібікі Маз.); *рабізна* ‘дамаатканнае палатно’: *Трэба рабізны наткаць*. (Клясаў Петр.); *радабоддзе* ‘рэдка сатканая тканіна’: *Вуткала нейкага радабоддзя, хіба мо мех пашыя*. (Даманавічы Калінк.) *радовэе* ‘тканіна, вытканая ў рады’: *Радовэе саткана ў чатыры ніты*. (Галоўчыцы Нар.).

Льноапрацоўка і ткацтва заўсёды з’яўляліся асноўнымі заняткамі беларусаў, таму ткацкая тэрміналогія ў генетычных адносінах амаль уся належыць да агульнаславянскага лексічнага фонду. Гэта такія найменні, як *лён, сноп, сцябалка, верацяно, грабёнка, кастрыца, палатно, станок, сукно, кудзеля, кросны, бёрда* і многія іншыя [5].

Разнастайнасць зафіксаваных ткацкіх намінацый сведчыць пра багатыя з традыцыі, што склаліся ў працэсе шматвяковай працоўнай дзейнасці беларусаў, пра багаты лексічны

фонд, якім на працягу вельмі доўгага часу карысталіся і карыстаюцца жыхары Гомельшчыны. Такім чынам, ткацкія назвы, зафіксаваныя на даследуемай тэрыторыі, уяўляюць сабой разнастайную ў лексіка-семантычных і генетычных адносінах групу і з'яўляюцца часткай беларускай традыцыйнай культуры і да гэтага часу выконваюць важныя функцыі фарміравання нацыянальнай самасвядомасці, працоўнага і маральнага выхавання маладога пакалення, перадачы яму жыццёвага вопыту і добрых традыцый сваіх продкаў.

Abstract. The paper considers the nominations of weaving in the dialects of Gomel region. It presents detailed lexical-thematic classification of the nominations connected with the process of weaving and studies the ways of their penetration into the modern Belarusian language.

Літаратура

1. Сендровиц, Е.М. О месте экстралингвистических факторов в изучении заимствований [Текст] // Вестник Московского ун-та. Сер. 9. Филология. – 1989. № 4. – С.16-22.
2. Курилович, А.Н. Белорусское народное ткачество [Текст] / А.Н. Курилович. – Мн.: Наука и техника, 1981.
3. Промыслы і рамёствы Беларусі: Рэд. калегія В.К. Бандарчык. – Мн.: Навука і тэхніка, 1984.
3. Зеленин, Д.К. Восточнославянская этнография [Текст] / Д.К. Зеленин – М: Наука, 1991.
4. Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя [Текст] / Гал. рэдактар І.П. Шамякін – Мн.: БелСЭ, 1989.
5. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т.: пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачёва [Текст] / под ред. и с предисл. Б.А. Ларина / М. Фасмер – М.: Прогресс, 1986-1987.

Гомельский государственный
университет им. Ф. Скорины

Поступило 03.06.09